

(700—900 °C), and obtained various tints of orange colour. Products quality is high; the crock is solid and light. However, in the latest settlements, more than 50 % of ceramics were of low quality, bad burned and perhaps were considered for a short-term usage. It is probably explained by the crisis in pottery production on the eve of the Kaniv group collapse.

Based on their forms, the vessels are divided into 13 types: bowls, pear-shaped vessels and vessels of sphericon, biconical, and napiform shapes, jugs, craters, cups, cup-shaped vessels, amphorae, lids, binocular-shaped objects, and miniature copies of vessels. Some of them, in their turn, are divided into sub-types and variants. Sphericon form dominates; rounded shoulders are typical for most of the forms. Biconical and sharp-edged forms were not widely used and were peculiar mostly for cups.

Main ornamental schemes for Kaniv group ceramics are the following: festoons, «Tangentenkreisband», meander (its variants: S-like, leaf like, and volute), linear simplified, segment-shaped, metope-shaped, «facial», concentric circles scheme, wave-like, radial, comet-like, figure-eight shaped, heavily transformed «owl's face» («owl's face of Kaniv»). Festoon scheme is the leading one; «Tangentenkreisband» and some meander variations widely used. Scheme of concentric circles, which have something in common with «owl's face of Kaniv», was widely used in the late phases. Combination of painting on certain zones of surface with the deep lines decoration is known only from the early monuments. Number of such vessels is less than tenth of a percent. All the features testify for the deep technique fading, which happened in the late phases.

Certain signs-symbols accomplish the main scheme. Besides the widely spread painted circles, lenses, crescents, etc., depictions of a «flying dog» were often used. A «divided tree» motif and its variants «one-sided tree», «divided tree» with the third central line, «a trunk», appear.

Comparative analysis of Kaniv and Volodymyrivka-Tomashivka types of ceramic production shows their originality and insulation. General tendencies which reach the pick in the late phases are determined. They are the minimization in set of forms and ornamental schemes, oversaturation of schemes with some signs-symbols. The latter usually reflects the tension and the crisis state of societies, in our case, Kaniv and Volodymyrivka-Tomashivka groups. Consequently, a development process of ceramic complexes of both local variants of the «Western Trypillya» is vividly presented as parallel and synchronous, and lasting since the end of the B II stage and during all the C I stage.

М.І. Ніколаєв

ХРОНОЛОГІЯ ДЕКРЕТУ НА ЧЕШТЬ ПРОТОГЕНА НА ГРУНТІ СИНХРОНІЗАЦІЇ ЕПОНІМНОГО КАЛЕНДАРЯ ОЛЬВІЇ

Синхронізація епонімного календаря дозволила деталізувати соціально-політичну історію Ольвії ранньоелліністичного часу, зокрема запропонувати хронологічну модель подій декрету на честь Протогена.

Ключові слова: Ольвія, просопографія, соціально-політична історія, лапідарні написи, декрет на честь Протогена, датування, синхронізація епонімного літочислення.

Майже два сторіччя не припиняється дискусія щодо хронології визначної лапідарної пам'ятки античності — ольвійського декрету на честь Протогена (IOSPE, I², № 32; далі — Декрет; див.: Латышев 1887; Книпович 1966; Каришковський 1968; Виноградов 1989; Шукін 1989; Русяєва 1993; Бруяко 1999; Отрешко 2009; Снитко 2010 та ін.). Навіть лунають голоси, що датування цього документу, ймовірно, ніколи не буде уточнене (Андреева 2004).

Але інструментарій науки поповнюється, і методика її вдосконалюється. Зокрема, на підставі синхронізації (в першому наближенні) епонімного календаря Ольвії (IOSPE, I², № 201;

далі — Каталог: рис. 1) створені основи ольвійської родової просопографії IV—I ст. до н. е., а традиційні методи датування лапідарних написів Ольвії (палеографічний, мовний, формулярний) доповнив просопографічний, за яким датування написів провадиться на ґрунті хронології персонажів цих написів і/або їхніх родичів-предків, сучасників, нащадків (Ніколаєв 2008; 2010). Зазначимо, що просопографія застосовувалася для датування Декрету й раніше. Однак недоліком багатьох попередніх досліджень було уявлення про Декрет і Каталог як про синхронні документи (Ніколаєв 2010).

Таким чином, мета цієї статті — подальша деталізація соціально-політичної історії Ольвії в ранньоелліністичний час і вивчення хроно-

логії Декрету на ґрунті просопографічного методу датування ольвійських лапідарних написів IV—I ст. до н. е. Зовнішньополітичний аспект Декрету (походження та пересування племен) не розглядається. Оскільки Декрет — це хроніка, то вивчення його зводиться до двох задач. Перша — встановити хронологічний діапазон подій Декрету, про які ще В.В. Латишев писав, що «було б, звичайно, дуже цікаво визначити, хоча б загально, протягом якого часу користувалася держава щедротами Протогена» (Латишев 1887, с. 110), друга — дату його створення.

1. Датуванню Декрету (рис. 2) присвячено багато праць. В узагальнюючій статті (Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994, с. 38) він датований від середини III ст. до початку II ст. до н. е. Проте синхронізований у першому наближенні епонімний календар Ольвії — Каталог — дозволяє вже на початковому етапі дослідження обмежити цей діапазон. Декрет згадує двох жерців-епонімів: Гіродора й Плістарха. У вцілілому фрагменті другого стовпчика Каталогу (217—174 рр. до н. е.) їхніх імен немає. Це означає, що події Декрету приховані в хронологічній лакуні (290—218 рр. до н. е.) Каталогу. Другим орієнтиром на початковому етапі є присутність роду Протогенів (прадід, дід, батько й онук Протогена) в Каталозі; ще в ньому є як епонім 294 р. до н. е. один із персонажів Декрету, батько Протогена Геросонт. Також важливим хронологічним орієнтиром є напис-присвята Євніка Євдорова, онука Протогена, епоніма 184 р. до н. е. (Русяєва, Крапівіна 1992). Перераховані орієнтири дають підставу вважати, що події, змальовані в Декреті, були відображені у верхній половині хронологічної лакуни Каталогу.

У Декреті згадується багато осіб, але об'єктом вивчення є тільки вихідці з елітних родів: жерці-епоніми Гіродор і Плістарх, архонт Дімокон, громадянин Аристократ, евергет Протоген і його батько Геросонт. Предки й нащадки цих осіб зафіксовані і в Каталозі, що пригодиться нам для обчислення хронології подій Декрету. Проблема (з позиції родової просопографії) полягає в тому, що в Декреті не наведені патроніми персонажів, за винятком Протогена. Також зауважу, що просопографічний метод датування написів використовує всю доступну інформацію про предків і нащадків персонажів у вцілілій частині Каталогу. Через це той факт, що події Декрету потрапили в хронологічну лакуну, дещо ускладнюючи дослідження, не створює нездоланих перешкод. Сказане дозволяє окреслити таку послідов-

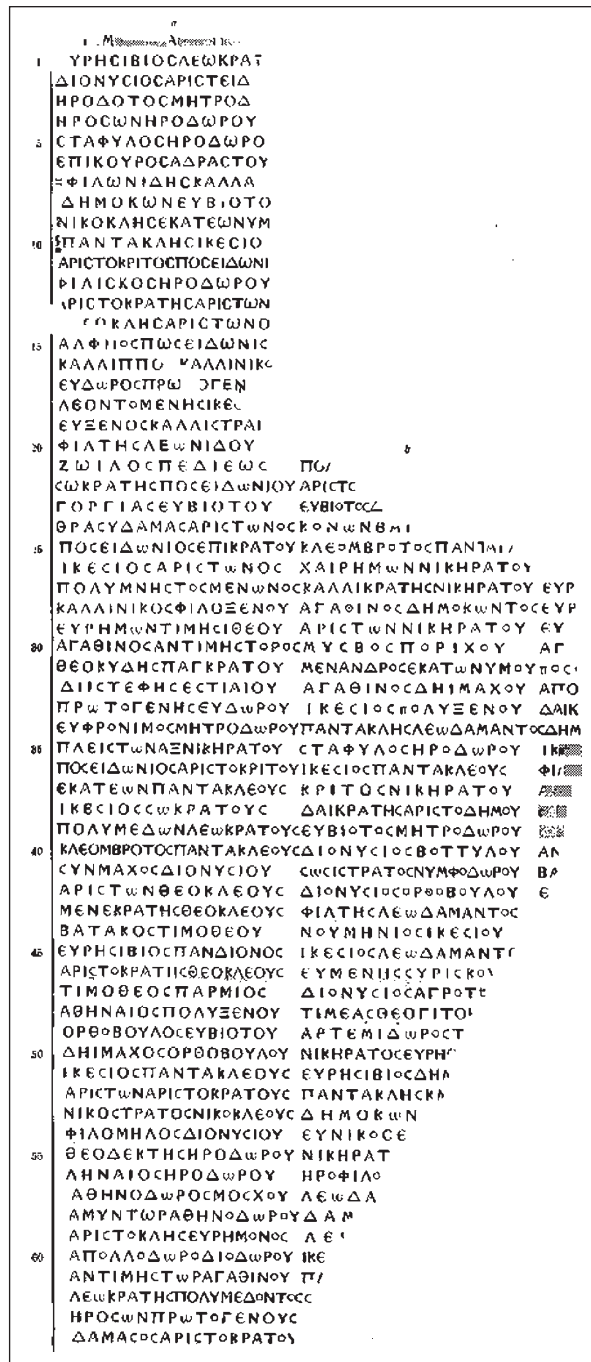

Рис. 1. Каталог епонімів Ольвії (IOSPE, I², № 201)

ність дослідження: а) з'ясування належності персонажів Декрету до конкретних родів (отождоження); б) побудова фрагментів їхніх родовідних гілок; в) розрахунки хронології персонажів, що мають імена, аналогічні зазначеним у Декреті, на ґрунті основного закону генеалогії та традиції чергування імен; г) побудова хронологічної моделі подій Декрету та її аналіз.

2. Отже, головний персонаж Декрету — Протоген, син Геросонта (Πρωτογένης Ηεροσώντους) був вихідцем із старовинного роду Протогенів,

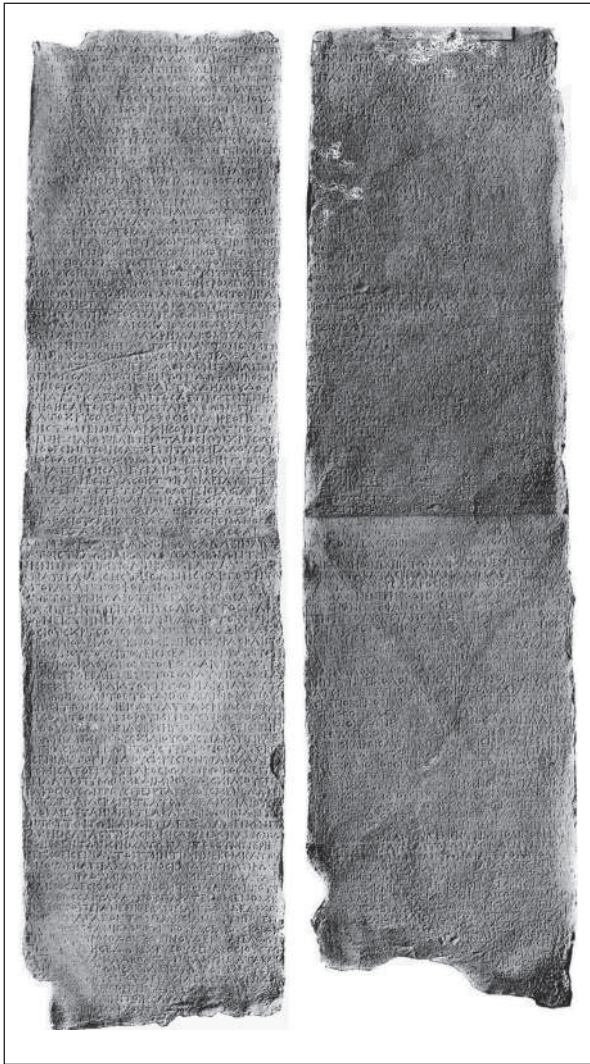

Рис. 2. Декрет на честь Протогена (IOSPE, I², № 32)

який і дослідимо. Основоположником роду був Євдор Протогенів (Εὐδωρος Πρωτογένους) — епонім 340 р. до н. е. У зв'язку з ім'ям Євдор можна залучити фрагмент зі списку імен на свинцевій пластині, що датується 400—350 рр. до н. е.: «...Εὐσθένης Πρωτογένους, Εὐδωρος Πρωτογένους...» (IGDO, № 104). Тут ім'я Євдор іде за Євстеном — імовірно, його старшим

братом. На цій підставі можна припустити, що видання цього списку відбулося на декілька років раніше епонімата 340 р. до н. е. Євдора Протогена. На жаль, інші імена з цього списку не ототожнюються з епонімами Каталогу, і в цьому особливість свинцевих пластин як епіграфічних пам'яток: у списках є, мабуть, і представники еліти, і звичайні городяни.

Інформація про рід Протогенів у Каталозі охоплює 156 років, що припадає на п'ять поколінь: $(340-184)/5=31,2$. У Каталозі, окрім родоначальника, ще двічі згадуються предки Протогена: епонім 324 р. до н. е. Протоген Євдорів (Πρωτογένης Εὐδώρου) і епонім 294 р. до н. е., персонаж Декрету, Гіеросонт Протогенів (Ἱεροσῶν Πρωτογένους), батько Протогена. На мою думку, епонім 324 р. до н. е. Πρωτογένης Εὐδώρου десь у 325—320 рр. до н. е. (Каришковський 1968) перебував на посаді монетного магістрата, полишивши монети з монограмою ΠΕ (Π[ρωτογένης] Ε[ὐδώρου]), а епонім 294 р. до н. е. Ἱεροσῶν Πρωτογένους займав аналогічну посаду десь у 300—275 рр. до н. е. (Фролова, Абрамзон 2005, № 859—869), полишивши монети з монограмою Ι (Ἱ[εροσῶν]). Доречі, це підтверджує думку В.О. Анохіна про значне розмаїття в застосуванні гелліністичних монограм, аббревіатур тощо (Анохин 1989, с. 34). Остання згадка про рід Протогенів у Каталозі IOSPE, I², № 201 відноситься до 184 р. до н. е. Це — Євнік Євдорів (Εὐνίκος Ε[ὐδώρου]), онук Протогена. Завершення виконання жрецької посади в храмі Аполлона Євнік відзначив присвятою (Русяєва, Крапівіна 1992). За палеографічними ознаками видавці датують цю пам'ятку першою половиною II ст. до н. е. та надійно відновлюють патронім Εὐνίκος Ε[ὐδώρου] у відповідному фрагментованому рядку Каталогу, а також вказують, що, поза сумнівом, тут йдеться про визначного евергета Протогена Гіеросонтова. Дату встановлення цього пам'ятника я визначаю на кілька років пізніше — 184 р. до н. е. (Николаев 2008, с. 113).

Таблиця 1. Обчислення хронології Протогена

Рік, до н. е.	Епоніми з роду Протогенів із Каталогу	Розрахунок	Пік	Перетинання інтервалів
340	Εὐδωρος Πρωτογένους	$340-(30 \times 3)$	250	265—235
324	Πρωτογένης Εὐδώρου	$324-(30 \times 2)$	264	279—249
294	Ἱεροσῶν Πρωτογένους	$294-(30)$	264	279—249
184	Εὐνίκος Ε[ὐδώρου]	$184+(30 \times 2)$	244	264—224
	Протоген, син Гіеросонта		256	265—249

Нааявність імен родичів Протогена в Каталозі означає, що сам Протоген теж був епонімом (Русяєва 1992, с. 208). Рід Протогенів у Каталозі і розрахунки хронології Протогена представлені в табл. 1. За генеалогічними розрахунками, Протоген жив на одне покоління пізніше за свого батька Геросонта (294 – 30 = 264 р. до н. е.), на два покоління пізніше за свого діда, епоніма 324 р. до н. е. Протогена Євдорова (324 – 30 × 2 = 264 р. до н. е.), і на три покоління пізніше за свого прадіда, епоніма 340 р. до н. е. Євдора Протогенова (340 – 30 × 3 = 250 р. до н. е.). За свого онука Євніка Євдорова, епоніма 184 р. до н. е., Протоген жив на два покоління раніше (184 + 30 × 2 = 244 р. до н. е.). Середнє значення отриманих чисел дає хронологічні параметри життя Протогена: пік активної діяльності (256 р. до н. е.) та рік досягнення середнього віку або найімовірніший рік виконання ним епонімної посади, обчислений на ґрунті даних про його предків і нащадків. Діапазон активної діяльності обчислюється як ± 15 років від піку (271–241 рр. до н. е.), хоча його можна розширити, приміром, до ± 20 років (276–236 рр. до н. е.); останнє зазвичай використовується при виконанні генеалогічних розрахунків з висхідною родовідною гілкою (Николаев 2008, с. 47). Перетинання інтервалів (табл. 1, нижній рядок) вказує на найімовірніший час, коли Протоген міг виконувати епонімну посаду (265–249 рр. до н. е.). Як бачимо, всі параметри взаємозалежні, хоча кожен має своє призначення.

Дослідження роду Протогенів буде неповним без згадки про персонаж декрету колегії Семи 199 р. до н. е. (IOSPE, I², № 76) Леонтомена Геросонтова (Λεοντομένης Ἡροσώντος), який, як і Євнік Євдорів, був онуком Протогена (Николаев 2008, с. 118). Зауважу, що думка В. Діттенбергера (IOSPE, I², № 32) про те, що Протоген Геросонтів і Леонтомен Геросонтів

були братами, базується на застарілому уявленні про Каталог і Декрет як синхронних документів. Тобто, Протоген мав не менш ніж двох синів: перший, мабуть, Геросонт, другий — Євдор. Як бачимо (табл. 6), у нижній частині хронологічної лакуни епонімного Каталогу Ольвії містився ще один представник роду Протогенів. Але, який з цих двох синів виконував епонімну посаду в 230–220 рр. до н. е., невідомо.

3. Жрець Гіродор був епонімом; у його рік «стався великий голод і хліб продавався по 5 (медимнів за золотий)», «за того само жерця з'явилися в множині сайї» (IOSPE, I², № 32). Ім'я цього вихідця зі знатного роду Гіродорів–Геросонтів було утраченому рядку Каталогу. Предки й нащадки Гіродора неодноразово виконували епонімну посаду, починаючи з родоначальника Геросонта Гіродорова (Ἡροσῶν Ἡροδώρου), епоніма 353 р. до н. е. Завершує інформацію про цей рід у Каталозі п'яте покоління [(353–203)/5=30!] — Стафул Гіродорів (Στάφυλος Ἡροδώρου), епонім 203 р. до н. е. Всього ж уцілілий фрагмент Каталогу згадує шістьох представників роду Геросонтів–Гіродорів (табл. 2). Усі вони носять патронім Гіродорів (Ἡροδώρου), що дозволяє обчислити хронологію жерця Гіродора. Як видно, в нижній частині хронологічної лакуни Каталогу міститься ще одне покоління цього роду.

Раніше я припускав, що епонім 301 р. до н. е., Ліней Гіродорів (Λήναιος Ἡροδώρου), згадується у фрагментованій пам'ятці IOSPE, I², № 33, де виступає як жрець-епонім: «ἱερωμένου Λήναιου...» (Николаев 2008, с. 80). Однак палеографія цього напису відповідає пізнішому часу і найпевніше потрапляє в хронологічну лакуну Каталогу. Окрім того, ім'я Λήναιος не містить інформації щодо родової належності його носія.

Ймовірно, представник роду Геросонтів–Гіродорів, син родоначальника Геросонта Гіродорова, епоніма 353 р. до н. е., якийсь Ἐπικ-

Таблиця 2. Обчислення хронології жерця Гіродора

Рік, до н. е.	Епоніми з роду Геросонтів-Гіродорів із Каталогу	Розрахунок	Пік	Перетинання інтервалів
353	Ἡροσῶν Ἡροδώρου	353–(30 × 3)	263	278–248
352	Στάφυλος Ἡροδώρου	352–(30 × 3)	262	277–247
345	Φιλίσκος Ἡροδώρου	345–(30 × 3)	255	270–240
302	Θεοδέκτης Ἡροδώρου	302–30	272	287–257
301	Λήναιος Ἡροδώρου	301–30	271	286–256
203	Στάφυλος Ἡροδώρου	203 + (30 × 2)	263	283–243
	Жрець-епонім Гіродор		264	270–257

ράτης Ἡροσῶντος згадується в написі на свинцевій пластині (IGDO, № 106), що цілком узгоджується з вузьким датуванням цього документа (360—340 рр. до н. е.) видавцем. Окрім хронологічних узгодженостей, підставу для такого ототожнення дають також написи перших століть н. е., зокрема IOSPE, P, № 134 зі згадкою про якогось Ἡροσῶν Ἐπικράτους, що засвідчують спадковість імен цього роду. Вона підтверджується також наявністю характерних імен роду в написі HO, № 87 — Φιλίσκος Ἡροσῶντος у реконструкції В.П. Яйленка (Яйленко 1987, с. 53). До речі, розрахунки підтверджують гіпотезу цього вченого про те, що Геросонта (HO, № 87) можна ототожнити зі старцем Геросонтом, старанним слухачем промов Діона Хрисостома (Dio Chrys., XXX, 56). Дійсно, пік активної діяльності персонажа напису HO, № 87 на ім'я Φιλίσκος Ἡροσῶντος у другій половині I ст. н. е. тяжіє до 96 р. (розрахунок виконано на ґрунті табл. 2), а Діон Хрисостом побував у Ольвії близько 95 р., коли Геросонт дійсно був уже старим чоловіком.

Варті уваги також отримані матеріали про якийсь родинний зв'язок Протогенів і Геросонтів—Гіродорів. Окрім спільного родового імені Ἡροσῶν, ці два роди єднає участь у отриманні так зв. епонімічних квот (Николаев 2008, с. 166). Квота Протогенів і Геросонтів—Гіродорів мала протяжність у дев'ять років, а епонімну посаду жерці виконували в перший, другий та дев'ятий роки. Зазначу, що мінімальна, у зіставленні з іншими кланами, епонімна квота Протогенів і Геросонтів—Гіродорів цілком корелює з порівняно незначною кількістю догетських лапідарних написів цього клану. Передбачуваний фрагмент спільної родовідної гілки Протогенів і Гіродорів—Геросонтів наведений у нашій праці (Николаев 2008, с. 118). Найдавнішою пам'яткою, де згадується фрагмент

характерного родового імені Ἡρ[ο.....] Протогенів і Геросонтів—Гіродорів, є напис на уламках мармурового блюда V ст. до н. е. (HO, № 59), але слід вказати й інші варіанти реконструкції цієї пам'ятки. Зауважу також, що в перші століття н. е. в Ольвії відомий тільки рід Гіродорів—Геросонтів.

4. Проаналізуємо інформацію про жерця-епоніма Плістарха (Πλειστάρχος), за якого, згідно Декрету, «знову стався великий голод і хліб продавався по 1 і 2/3 медимни (за золотий), але було очевидно, що буде дорожче...». Враховуючи традицію давати дітям імена, що мають спільну основу, припускаю його родинний зв'язок з епонімом 322 р. до н. е. Плістоном Нікеративим (Πλειστῶναξ Νικηράτου) із роду Нікератів. Звичайно, це ототожнення ускладнює відсутність патронімів, про що вже згадувалося. Водночас на підтвердження тези П.Й. Каришківського (Карышковский 1978) про вузьке «коло осіб, з яких формувалися ольвійські епоніми й магистрати», встановлено, що Каталог сформований переважно з декількох родів, зокрема Нікератів. Крім того, маючи спільну основу, імена Πλειστάρχος і Πλειστῶναξ не згадуються надалі в ольвійській просопографії. Ще одним аргументом, що підтверджує гіпотезу про належність Плістарха до роду Нікератів, є те, що Плістон і Плістарх розділені в часі двома поколіннями (табл. 3). Відома срібна монета 280—270 рр. до н. е. зі скороченням ΧΑΙΡ (Анохин 1989, № 227), за яким, вважаю, приховується брат Плістарха, якийсь Херимон Нікератів? (Χαιρήμων Νικηράτου). Епонім з таким само ім'ям відзначений у Каталозі через два покоління, в 211 р. до н. е.

Реконструкція патроніма жерця-епоніма Плістарха—Нікератів? Рід Нікератів у Каталозі і розрахунки хронології Плістарха подані в табл. 3. Цей рід стане досить впливовим від кін-

Таблиця 3. Обчислення хронології жерця Плістарха

Рік, до н. е.	Епоніми з роду Нікератів із Каталогу	Розрахунок	Пік	Перетинання інтервалів
322	Πλειστῶναξ Νικηράτου	322–30 × 2	262	277–247
212	Χαιρήμων Νικηράτου	212+30 × 2	272	292–252
211	Καλλικράτης Νικηράτου	211+30 × 2	271	291–251
209	Ἀρίστων Νικηράτου	209+30 × 2	269	289–249
201	Κρίτος Νικηράτου	201+30 × 2	261	281–241
188	Νικηράτος Εὐρησ[ιβίου]	188+30 × 3	278	298–258
183	Νικηρατ[ος το δεῖνος] Жрець-епонім Плістарх	183+30 × 3	273	293–253
			269	277–258

ця III ст. до н. е., що чітко простежується за Каталогом (212, 211, 209, 201, 188 і 183 рр. до н. е.), коли, мабуть, породичалися з Леократидами—Євресибіадами. Це підтверджується тим, що епонім 188 р. до н. е. Νικήρατος Εύρησ[ιβίου] має характерне ім'я роду Нікєратів і характерний патронім роду Евресибіадів. Впливовість Нікєратів помітна також за встановленням монументальних присвят (IOSPE, I², № 190, 191), датованих близько 217—198 рр. до н. е., а також випуском декрету на честь Нікєрата Папієва (IOSPE, I², № 34). Цей рід відомий і в перші століття н. е.

5. За текстом Декрету, «Протоген, виступивши, дав 900 золотих. Коли ж посли Протоген і Аристократ, узявши ці гроші, з'явилися до царя, то цар, незадоволений дарунками, розгнівався й виступив у похід...». Враховуючи родові ім'я, персонаж Декрету Аристократ (Αριστοκράτης) був вихідцем зі знатного роду Аристократидів, який, за Каталогом, з'являється (мабуть, повернувшись із вигнання?) в Ольвії від 344 р. до н. е. До цього часу відношу й декрет (IOSPE, I², № 24) про гроші Каноба Фрасидамова (Κάνωβος Φρασυδάμαντ[ος]), вихідця з роду Аристократидів. Керуючись традицією чергування родових імен, характерною для цього роду, відновлюю патронім Аристократа як Αρίστωνος і припускаю його епонімат. Відновлення хронології Аристократа виконане на ґрунті спадкової родовідної гілки за даними про десятьох! його предків-епонімів (табл. 4). Зауважу, що ймовірний батько Аристократа, якийсь Аристон Аристократів (Αρίστων Αριστοκράτους), виконував посаду епоніма в доволі молодому віці. Це не дивно, враховуючи перевагу цього роду в

Каталозі в другій половині IV — першій чверті III ст. до н. е., тож хронологічна інформація про Аристона дещо випадає з табл. 4. Середнього віку Аристон досягнув близько 282 р. до н. е. (за даними про дев'ятьох його предків і сучасників), а епонімну посаду він виконав у 305 р. до н. е. Зауважу, що В.П. Яйленко (Яйленко 1987, с. 65) вважає пам'ятку Аристона Аристократова (IOSPE, I², № 277) надгробком через сліди червоної фарби. Це дає підставу дещо понизити моє попереднє датування (305—280 рр. до н. е.; див.: Николаев 2008, с. 81) цієї пам'ятки приблизно до 282—267 рр. до н. е. Інші лапідарні пам'ятки Аристократидів розглядаються далі.

6. Архонт Дімокон (Δημοκῶν), враховуючи його посаду, належав до ольвійської еліти. З декрету на честь амісенського кібернета (IOSPE, I², № 35) відомо про факт виконання посади архонта Посідеєм Анаксагоровим наступного року після його перебування на посаді жерця-епоніма. Таким чином, є перспектива пошуку родичів Дімокона в Каталозі. Він ускладнюється відсутністю інформації про патронім Дімокона. Однак ім'я Дімокон часто трапляється в Каталозі. До родоначальників Дімоконів може бути віднесений епонім 349 р. до н. е. Дімокон Євбіотів (Δημοκῶν Εὐβιότου). Беручи до уваги хронологічні узгодженості, можна припустити, що саме цей епонім згадується в написах на свинцевих пластинах IGDO, № 106 (360—340 рр. до н. е.) і SEG 50:702, III (350—300 рр. до н. е.), що сукупно з просопографією інших аристократичних імен з цієї пластини дозволяє припустити її датування приблизно 350—340 рр. до н. е. Але вже згадуваною особливістю написів на свинці, як і керамічної епіграфіки,

Таблиця 4. Обчислення хронології Аристократа (* — відкинута)

Рік, до н. е.	Епоніми з роду Аристократидів із Каталогу	Розрахунок	Пік	Перетинання інтервалів
344	Αριστοκράτης Αρίστωνος	344—30 × 3	254	269—239
343	Θεοκλῆς Αρίστωνος	343—30 × 3	253	268—238
333	Φρασυδάμας Αρίστωνος	333—30 × 3	243	258—228
331	Ἰκέσιος Αρίστωνος	331—30 × 3	241	256—226
315	Αρίστων Θεοκλέους	315—30 × 2	255	270—240
314	Μενεκράτης Θεοκλέους	314—30 × 2	254	269—239
311	Αριστοκράτης Θεοκλέους	311—30 × 2	251	266—236
305	Αρίστων Αριστοκράτους	305—30	275	290—260*
293	Δάμασος Αριστοκράτους	293—30	263	278—248
292	Ἐκατέων Αριστοκράτους	292—30	262	277—247
	Громадянин Аристократ		255	256—248

на відміну від лапідарних написів, напевно, є наявність імен різних шарів населення, в цьому разі, вірогідно, простих мешканців міста. Тут теоретично не виключається можливість співпадіння імен жителів міста. В усякому разі просопографічні дослідження свинцевих пластин ще не виконані, тож ототожнення жерця-епоніма 349 р. до н. е. Дімокона Євбіотова з особами, згаданими на вказаних пластинах, патроніми яких, до речі, невідомі, безперечно, потребує додаткових аргументів.

Епонім 334 р. до н. е. на ім'я Горгій Євбіотів (Γοργίας Εὐβιότου), вірогідно, був молодшим братом родоначальника, Дімокона Євбіотова. Раніше я відкидав інформацію з Каталогу про предків Дімокона (Николаев 2008, с. 106). Однак серед нащадків Дімокона є якийсь Євбіот Дімоконів (Εὐβιότος Δ[ημοκῶντος?]), епонім 215 р. до н. е. Таким чином, згідно традиції, Дімокон Євбіотів і Євбіот Дімоконів — родичі.

Чергове покоління роду Дімоконів у Каталозі представлено епонімом 308 р. до н. е. Ортобулом Євбіотівим (Ὀρθόβουλος Εὐβιότου), а в наступному, 307 р. до н. е., — його сином Диймахом Ортобуловим (Δηΐμαχος Ὀρθοβούλου), що віддзеркалює практику лобіювання при призначенні на епонімну посаду (Николаев 2008, с. 34). Розташування в епонімному Каталозі поруч епоніматів батька й сина, які належали до двох поколінь, є доволі типовим, але створює деякі проблеми в розрахунках, на що вже вказувалося (Николаев 2008, с. 54). Один із можливих виходів з цієї ситуації — вважати і батька, і сина як належними до одного покоління (табл. 5). Патронім Ортобула Євбіотова, епоніма 308 р. до н. е., вказує, що в поколінні родоначальника Дімокона Євбіотова, епоніма 349 р. до н. е., була особа на ім'я Євбіот.

У другому стовпчику Каталогу повідомляється про епонімат, мабуть, нерідних онуків особи, які цікавлять нас. Це вже згадуваний Євбіот Дімоконів, епонім 215 р. до н. е., та Агатін Дімоконів (Ἀγαθίνος Δημοκῶντος), епонім 210 р. до н. е. Раніше я вважав їх синами архонта Дімокона на підставі традиції чергування родових імен. Але розмір хронологічної лакуни Каталогу вміщує два покоління роду, а наявність епонімів 349, 334, 215 і 210 рр. до н. е. на ім'я Дімокон і патронім Дімоконів вказують, що реконструкція імені Дімокон можлива і на перетині інтервалів 285—274 рр. до н. е., і в наступному поколінні (перетинання інтервалів 255—244 рр. до н. е.). Це, вірогідно, пов'язане з тим, що традиція чергування родових імен цього роду має особливості, напевно, так само як і в родах Євресибіадів і Діонісіїв (приміром, Посідей Посідей, Діонісій Діонісіїв тощо). Також, імовірно, цей рід мав дві або більше гілок, покоління яких різнилися на 12—15 років. Це підтверджується, приміром, доволі нетиповою значною різницею між епоніматими братів Дімокона (349 р. до н. е.) та Горгія (334 р. до н. е.). Таким чином, виникає запитання, в третьому чи четвертому поколінні Дімоконів жив архонт Дімокон, який нас цікавить? Аргументи для виключення альтернативи знаходяться в тексті Декрету: купівля вина Дімоконом відбулася раніше за «перший» (рік Гіродора: 270—248 рр. до н. е.) і «другий» голод (рік Плістарха: 277—258 рр. до н. е.). Отже, хронологія життя архонта Дімокона відповідає верхньому (285—274 рр. до н. е.) інтервалу. Зазначу, що раніше цей факт не був врахований мною (Николаев 2008, с. 106).

Очевидно, наприкінці III ст. до н. е. Дімоко-ни породичалися з Діонісіями, що підтверджу-

Таблиця 5. Обчислення хронології архонта Дімокона

Рік, до н. е.	Епоніми з роду Дімоконів	Розрахунок	Пік	Перетинання інтервалів
349	Δημοκῶν Εὐβιότου	349—(30 × 2)	289	304—274
334	Γοργίας Εὐβιότου	334—(30 × 2)	274	289—259
308	Ὀρθόβουλος Εὐβιότου	308—30	278	293—263
307	Δηΐμαχος Ὀρθοβούλου	307—30	277	292—262
215	Εὐβιότος Δ[ημοκῶντος ?]	215+(30 × 2)	265	285—245
210	Ἀγαθίνος Δημοκῶντος	210+(30 × 2)	270	290—250
196	Διονύσιος Ὀρθοβούλου	196+(30 × 3)	286	306—266
185	Δημοκῶν [τοῦ δεῖνος]	185+(30 × 3)	275	295—255
	Архонт Дімокон		275	285—274

ється двома фактами: перший — ім'я епоніма 196 р. до н. е. Діонісія Ортобулова (Διονύσιος Ὀρθοβούλου) характерне для Діонісіїв, а патронім — для Дімоконів; другий — надгробок (IOSPE, I², № 220) згадує осіб, пов'язаних і з Діонісіями (Μητροβία Ποσιδέου), і з Дімоконами (Δημήτριε Δημοκῶντος, Δημοκῶν Δημητρίου). Загалом зазначаю, що реконструкція роду Дімоконів за Каталогом має деякі суперечності та потребує подальших уточнень. Інформація про ймовірних родичів Дімокона та розрахунок хронології особи на ім'я Дімокон представлені в табл. 5.

Досліджувалася хронологія діяльності осіб, умовно віднесених до родичів елітних персонажів Декрету, оскільки в ньому не згадується про патроніми. Для обґрунтування достовірності ототожнення залучалася максимальна кількість аргументів. Але сприймати отримані результати можна лише в зіставленні з інформацією про Протогена.

7. Поєднаємо незалежні результати хронологічних розрахунків для шести персонажів Декрету, а також інформацію з Каталогу про родичів Протогена. Це і є ймовірна хронологічна модель подій Декрету, відновлена на

ґрунті хронології персонажів (табл. 6). Не абсолютизуючи наведені дані, застерігаю від механічного сприйняття їх. Звичайно ж, будь-яка модель лише наближено відображає дійсність. Крім того, я свідомо вилучаю припустимі похибки. Орієнтовно вони становлять не більше ніж ± 5 —8 років і для кожного персонажа Декрету обчислюються окремо.

Перейдемо до аналізу моделі. Найперше привертає увагу той факт, що з-поміж численних персонажів Декрету немає представників могутнього клану Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів, імена яких домінують у написах IV ст. до н. е. Це, мабуть, означає, що Декрет містить відлуння подій, які відбулися в Ольвії в першій половині III ст. до н. е., які й слід розглянути.

Як зазначав В.М. Отрешко, коли з'явилася загроза від галатів і скірів, багато громадян вирішили не пов'язувати свою подальшу долю з Ольвією (на відміну від подій осади Зопіріона) та полишали місто. Причина тому, на думку дослідника, крилася в якихось «непримирених соціальних суперечностях ольвійського суспільства» (Отрешко 1982). Відзначаю, що раніше мною встановлено (Николаев 2008, с. 213), що

Таблиця 6. Хронологічна модель подій Декрету

Персонажі Декрету та епоніми Каталогу	Пік, р. до н. е. — рік досягнення середнього віку персонажем	Діапазон активної діяльності персони, рр. до н. е.	Перетинання інтервалів — найбільше ймовірне виконання епонімної посади	Примітки
Εὐδῶρος Πρωτογένους				Прадід Протогена, епонім 340 р. до н. е.
Πρωτογένης Εὐδῶρου				Дід Протогена, епонім 324 р. до н. е.
Ἦροσῶν Πρωτογένους	283	298—268		Батько Протогена, епонім 294 р. до н. е. Допомога «і грішми, і діяльністю».
Δημοκῶν	275	290—260	285—274	Дімокон. Передача коштів на дари царю Сайтафарну, викуп священного посуду, купівля дешевого вина.
Ἦροδῶρος	264	279—249	270—257	Гіродор. «Перший» голод. Прихід саїв.
Πλειστάρχος	269	285—255	277—258	Плістарх. «Другий» голод.
Ἀριστοκράτης	255	270—240	256—248	Аристократ. Посольство до царя Сайтафарна.
Πρωτογένης Ἦροσῶντος	256	271—241	265—249	Хронологія життя Протогена Гіеросонтова.
Ἦροσῶν або Εὐδῶρος Πρωτογένους	226	241—211		Сини Протогена: Гіеросонт, передбачуваний епонім близько 242—219 рр. до н. е., або Євдор, передбачуваний епонім близько 241—218 рр. до н. е.
Εὐνικός Ε[ὐδῶρου]	196	211—181		Онук Протогена, епонім 184 р. до н. е., Євнік.

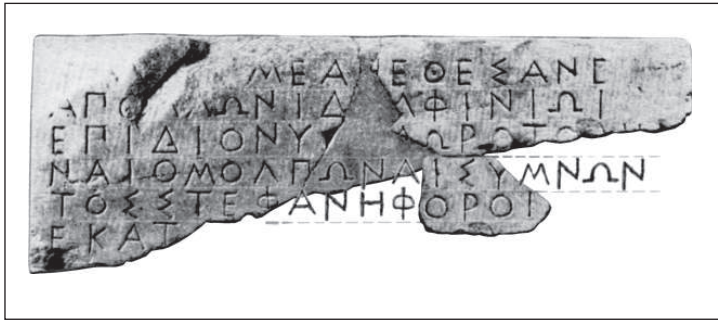

Рис. 3. Присвята мольпів (НО, 58+IOSPE, I², № 307). Поєднання фрагментів потребує підтвердження шляхом огляду пам'ятки

Рис. 4. Фрагмент присвяти (НО, № 66)

багаторічна ворожнеча могутніх кланів Ольвії переросла в конфлікт близько 270—263 рр. до н. е. (не пізніше 263—260 рр. до н. е.), результатом чого стала перемога Аристократидів і вигнання Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів. Свідчення про вигнання останніх і домінування в Ольвії клану Аристократидів у період приблизно 270—240 рр. до н. е. доволі значні. Про вигнання «на довгі роки» осіб, які «переступили закони ...та грабували священне майно...» згадує декрет на честь Антестерія (Виноградов 1984). Вважаю, що тут ідеться про Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів, які мали стосунок до цього майна. Тож Діонісії тимчасово знайшли притулок у Дельфах, про що свідчить декрет 263—260 рр. до н. е. на честь, у тому разі, Діонісія Діонісієва, борисфеніта (Fraceliere 1928). Леократиди—Євресибіади також перебували, мабуть, у Греції. Про це побічно свідчать привезені ними згодом до Ольвії мармурові шедеври (Николаев 2009). Про загострення соціально-політичної боротьби в першій половині III ст. до н. е. йдеться в дослідженнях В.В. Латишева (див. коментар до напису IOSPE, I², № 179), Е. Міннза (Minns 1913) і М. Парович-Пешикан (Парович-Пешикан 1974, с. 156), які до наслідків цієї боротьби віднесли навмисне пошкодження присвячення гімнасіарха Нікодрома Діонісієва (IOSPE, I², № 186), брата Діонісія Діонісієва, та напис Клеомброта Пантаклова (IOSPE, I², № 179). Це дає підстави відносити пошкодження напису Нікодрома до наслідків розглянутого конфлікту могутніх кланів. Додамо, відсутні будь-які підстави вважати, що Пантакли-Клеомброти були вигнані разом з Діонісіями—Леократидами—Євресибіадами. Однак, враховуючи політичну «вагу» цього роду й те, що раніше виходець із роду Пантаклів—Клеомбротів Гикесій Гекатеонів (IOSPE, I², № 160) був сподвижником ти-

раноборця з роду Леократидів—Євресибіадів, пам'ятку IOSPE, I², № 179 могли пошкодити й за інших невідомих нам обставин кланової боротьби.

Конфлікт кланів супроводжувався також наругою над присвятою мольпів НО, № 58+IOSPE, I², № 307 (рис. 3.). Вона від останньої чверті V ст. до н. е. лишалася на теменосі, вірогідно, символізуючи перемогу клану Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів над тираном. Значний її фрагмент (НО, № 58) з ім'ям есімнета Діонісодора Лінеєва з роду Діонісіїв викинули в цистерну, яка від другої половини III ст. до н. е. перетворилася на ботрос (Леви 1964, с. 166). Вірогідно, в цей час постраждала й пам'ятка НО, № 66 (рис. 4), можливо, з фрагментованим ім'ям Діонісіїв, теж викинута в цистерну теменоса (Николаев, Снытко 2009, с. 189). Мабуть, найкоштовніший пам'ятник Ольвії — бронзова статуя Аполлона Лікаря від Леократа роботи Стратоніда, яку встановили на теменосі, була вмить зірвана з постамента (Леви 1965); не пізніше середини III ст. до н. е. (НО, № 65) на ній викарбували напис «Δῆμος» (рис. 5). Постамент перевернули й пристосували для жертвних обрядів. Важливо те, що всі перелічені написи мають стосунок до Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів та їхніх соратників. Це дає підстави для перегляду думки Ю.Г. Виноградова (Виноградов 1989, с. 195) про ненавмисне ушкодження написів IOSPE, I², № 179 і IOSPE, I², № 186 (рис. 6). Після вигнання Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів близько середини III ст. до н. е. Аристократиди, ймовірно, відзначили перемогу зведенням храму Зевса в Ольвії (Карасев 1964, с. 129); є також гіпотеза про заміну в цей час скульптурного вбрання храму Аполлона Дельфінія (Росляков 1989).

Особливий інтерес становить інтерпретація причини свідомого пошкодження декрету IV—III ст. до н. е. на честь Діонісія Струтіоно-

Рис. 5. Присвята (НО, № 65)

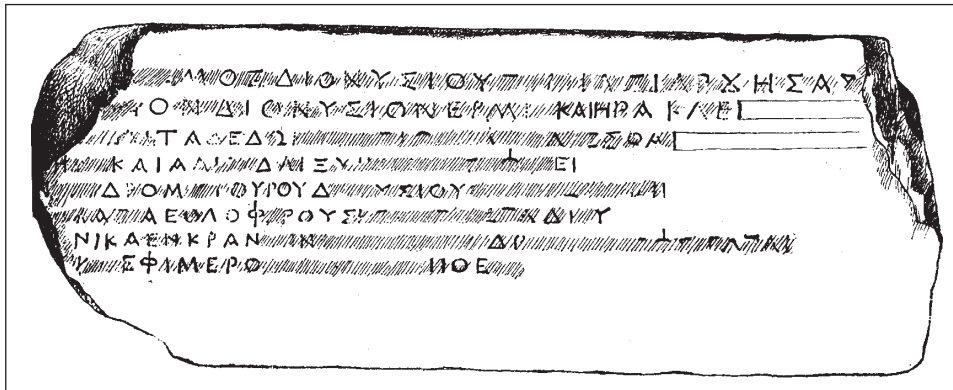

Рис. 6. Присвята Нікодрома (IOSPE, I², № 186)

ва, істрийця (НО, № 15). Свого часу Е.І. Соломонік припускала, що причиною наруги над цим декретом була можлива участь Ольвії у війні близько 260 р. до н. е. між Істрією та Каллатісом, з одного боку, та Візантієм — з іншого (Виноградов 1989, с. 179). У той же час лапідарний архів Ольвії має ще один (втрачений) декрет IV ст. до н. е. на честь істрийця, якогось Феодота Діонісієва (НО, № 7), який не має таких ушкоджень. Те ж саме стосується декрету першої половини III ст. до н. е. на честь Навтіма Пасіада, каллатійця (IOSPE, I², № 27; Виноградов, Карышковский 1976). За наявності серед ольвіополітів ворожих настроїв до істрийців і каллатійців цілком природньо очікувати наруги і над цими двома пам'ятками. На мою думку, яка пройшла кілька трансформацій, ушкодження декрету НО, № 15, до речі, знайденого в Херсонесі, має якийсь особистий характер, але реальна дата ушкодження невідома. Про те, що при прийнятті почесних декретів іноді виникали якісь колізії, може свідчити, приміром, декрет на честь Діонісія Тагонова, херсонесита (НО, № 26). У ньому перший рядок з ім'ям епоніма Гірогейтона був доданий пізніше (НО), вірогідно, через необхідність за рахунок авторитету жерця-епоніма владнати якісь непорозуміння (Николаев 2008, с. 85).

До речі, Ю.Г. Виноградов припустив, що об'єднані ним фрагменти написів НО, № 19 і НО, № 32, де йдеться про послів, можуть бути пов'язані зі згадуваною тут чи іншою війною (Виноградов 1989, с. 179). Аналогічне трактування має і напис з Тіри, де йдеться про увічнення невідомого ольвіополіта (Карышковский, Клейман 1985, с. 64). Розглянуті події, змальовані в написах, є своєрідним соціально-політичним тлом, на якому розгорталися події, відображені в Декреті.

Першим у тексті Декрету згадується епонім 294 р. до н. е. Гіеросонт Протогенів (Ἡροσὼν Πρωτογένους). Це єдиний персонаж Декрету, який є і в Каталозі. Зазначу, що не тільки Гіеросонт у 90—80-і рр. III ст. до н. е. допомагав Ольвії «...і коштами, і діяльністю...» (IOSPE, I², № 32). Майже синхронна пам'ятка евергета Пантакла Клеомбротова (IOSPE, I², № 188) дозволяє припустити, що евергетична діяльність (не пов'язана з фортечним будівництвом) в Ольвії, розпочалася в 90—80-х рр. III ст. до н. е.

Зі співвідношення розрахункового піку активної діяльності (283 р. до н. е.) та фактичного року епонімата, видно, що в 294 р. до н. е. Гіеросонт ще не досяг середнього віку. Це означає, що його син Протоген, виходячи з імені, перший хлопчик у родині, в цей час був, імо-

Рис. 7. Декрет на честь Антестерія

вірно, дитиною. Зауважу, що недавня спроба «...вважати Гіеросонта сином, а не батьком Протогена...» (Андреева 2004) базується на застарілому уявленні про Каталог як синхронний документ.

Наступний персонаж Декрету — архонт Дімокон — був на посаді, найімовірніше, в 285—274 рр. до н. е. Орієнтуючись на передбачуваний вік Протогена, перевага віддається нижній області цього діапазону. Тож змальований у Декреті жалюгідний стан міських фінансів і початок евергетичної діяльності Протогена, як передача коштів для дарів царю Сайтафарну, викуп священного посуду та оплата дешевого вина, купленого архонтами на чолі з Дімоконом, датується приблизно рубежем першої та другої чвертей III ст. до н. е.

Зауважу, що В.В. Латишев припускав, що епоніматі Гіродора та Плістарха виконували

лись у суміжні роки, у всякому разі проміжок між ними не був більший ніж один—два роки (Латишев 1887, с. 97). Розрахункові піки активної діяльності жерців Гіродора та Плістарха відносяться, відповідно, до 264 р. та 269 р. до н. е., що суперечить текстові Декрету і трактується як те, що Гіродор був дещо молодший за Плістарха. Однак такі висновки слід сприймати обережно, оскільки різниця між цими двома показниками співпадає з похибкою розрахунків. Звернення до іншого інструмента — перетинання інтервалів — найімовірнішому діапазоні виконання епонімної посади (270—257 рр. та 277—258 рр. до н. е., відповідно, для Гіродора й Плістарха), дозволяє припустити, що «перший» і «другий» голод в Ольвії трапився, мабуть, у проміжку 270—258 рр. до н. е. Тож немає підстав стверджувати, що «перший» голод і прихід саїв тяжіє до верхньої області цього діапазону. Але вважаю, що «другий» голод дійсно тяжіє до нижньої частини зазначеного діапазону, оскільки, поряд з евергетією Протогена, ліквідація наслідків «другого» голоду в Ольвії також, вірогідно, знайшла відображення в написі колегії сітонів (НО, № 72) через організацію сітонії під керівництвом Феокла Фрасідамова (Θεοκλῆς Φρασιδάμα) з роду Аристократидів, на нашу думку, приблизно в 260—250 рр. до н. е. Про «другий» голод також, вірогідно, йдеться в декреті на честь Антестерія (рис. 7), де згадується про організацію сітометрії Антестерієм, теж вихідцем із роду Аристократидів. Встановлення декрету на честь Антестерія, на наш погляд, відбулося десь у 260—250 рр. до н. е. Видавець, Ю.Г. Виноградов, датував його ближче до середини III ст. до н. е. на підставі палеографії (Виноградов 1984, с. 64).

Пік активної діяльності — досягнення середнього віку Протогеном Гіеросонтовим — відноситься до 256 р. до н. е. Хронологічний діапазон його активної діяльності — 271—241 рр. до н. е. Доволі висока ймовірність того, що фактичний рік виконання епонімної посади Протогеном припадав на 265—249 рр. до н. е.

Слід долучити також нумізматичні матеріали. Близько 250—230 рр. до н. е. були видані монети з легендами ΠΡΩ і ΠΡΩΤΗΡ (Анохин 1989, № 252, 254). Видавець унікальної монети з легендою ΠΡΩΤΗΡ, П.Й. Каришковський, ототожнив її з Протогеном Гіеросонтовим і датував передостаннім десятиліттям III ст. до н. е. (Каришковський 1984), що близько до датування самого Декрету, запропонованого вченим (Каришковський 1968). Зверну увагу на думку В.О. Анохіна, що «лишається ... не-

зрозумілою й нез'ясовною причиною, що викликала вказівки й патроніміка. Як можливий варіант висловлюється припущення про дві різні особи, що фінансували випуск монет, які об'єдналися для цієї мети» (Анохин 1989, с. 43). Раніше я цілком підтимував це зауваження, вважаючи, що легенда ПРΩΤΗΡ містить імена Протогена та Гіродора, якогось родича Протогена (Николаев 2008, с. 132). Але звернемося до мого розгорнутого трактування діферента (та його графічного варіанту) на першому випуску «борисфенів» (Карышковский 1988, с. 81, № 1, 2) та групи синхронних золотих, срібних і свинцевих монет (Нечитайло 2000, № 176—177, 189—190). Традиційно цей діферент читали як ЕК (Виноградов, Карышковский 1982—1983; Карышковский 1988, с. 66; Фролова, Абрамзон 2005, с. 223). Найвність серед цих монет екземплярів зі свинцю підтверджує їхнє карбування під час облоги Зопіріона, через що з'являються підстави трактувати цей діферент не як ЕК, а як КЕ, себто вбачати в ньому скорочення імені та патроніма Каллініка Євксенова, персонажа відомого декрету (IOSPE, I², № 25+31). Аналогічні скорочення імені та пароніма зафіксовані в монограмах як Протоген Евдорів (див. вище).

Епонімну посаду в 330/329 р. до н. е. виконав якийсь Каллінік Філоксенів. Впадає в очі й одне те саме ім'я, й одноосновний патронім обох Каллініків. Ми не в змозі відмовитися від припущення про родинні стосунки обох Каллініків, оскільки, по-перше, це підтверджує невмирущу тисячолітню традицію призначати на вищі посади своїх рідних (Николаев 2008, с. 34), по-друге, є важливим нумізматичним свідоцтвом про участь Каллініка Євксенова в грошовій реформі, який, виходячи з декрету (IOSPE, I², № 25+31), «зменшив карбування мідної монети згідно з розрахунком» (Виноградов, Карышковский 1982—1983), по-третє, є ще одним доволі точним хронологічним репером у Каталозі. Але для завдання цього дослідження ототожнення діферентів та на користь Каллініка Євксенова та Протогена Евдорова, відповідно, також дає підстави вважати досить вірогідною гіпотезу П.Й. Каришковського про те, що легенда ПРΩΤΗΡ дійсно є скороченням імені та патроніма Протогена Гіеросонтова. Таким чином, трактовка легенди ПРΩΤΗΡ може включати й ім'я та патронім Протогена Гіеросонтова (Карышковский 1984), і так само два імені — Протогена та Гіродора (Николаев 2008, с. 105). Але зараз я більше схильюсь до варіанту, запропонованого П.Й. Каришковським.

Привертає увагу хронологічна узгодженість карбування монет ПРΩ і ПРΩΤΗΡ (близько 250—230 рр. до н. е., за В.О. Анохином) і отриманого на підставі генеалогічних розрахунків періоду активної діяльності Протогена (271—241 рр. або 276—236 рр. до н. е.). Значу, однак, що В.О. Анохін, віднівши випуск цих монет приблизно до 250—230 рр. до н. е., вважає, що вони належали дідові Протогена (Анохин 1989, с. 34). Інші дослідники (Фролова, Абрамзон 2005, с. 131) монети з легендою ПРΩ і ПРΩΤΗΡ датують 240—230 рр. до н. е., що відповідає кінцеві періоду активної діяльності Протогена (241—236 рр. до н. е.). Те, що в останні роки життя Протоген, можливо, брав участь у випуску монет, не суперечить текстові Декрету. Монети, що цікавлять нас, вчені (Нечитайло 2000, с. 49; Пиворович 2009, с. 105) відносять до 240—220 рр. до н. е. На мою думку, нижня дата (220 р. до н. е.) тут дещо занижена, оскільки в цей період Протогену могло бути близько 70—80 років, що навряд чи можливо, зважаючи на тривалість життя в той час. Але Протоген належав до заможних верств населення, що впливало на тривалість життя. Припускаю, що встановлення нижньої дати випуску монет цими авторами пов'язане з запропонованим Ю.Г. Виноградовим (Виноградов 1989, с. 182) датуванням Декрету 20—10-и рр. III ст. до н. е., що переконливо спростовано І.О. Снитком (Снитко 2010).

Піки активної діяльності Протогена й Аристократа доволі близькі, відповідно, 256 і 255 рр. до н. е. Ці особи, ймовірно, були не тільки сучасниками, але й близькими за віком людьми. Посольство до царя Сайтафарна, очевидно, відбулося в діапазоні перетинання інтервалів для Протогена й Аристократа: у 256—249 рр. до н. е. Можливо, Аристократ був у цей рік епонімом чи архонтом. У всякому разі присутність Аристократа серед послів до царя Сайтафарна підтверджує лідерство Аристократидів у Ольвії в зазначений час. До речі, до розглянутих лапідарних пам'яток Аристократидів слід долучити два фрагменти декрету (НО, № 31) другої половини III ст. до н. е., в яких згадується характерне родові ім'я Аристократидів — Каноб (Κάνωβος), і мармуровий лутерій (НО, № 67) з присвятою якогось Антестерія богам самофракійським, що датується видавцями добірки НО кінцем IV — першою половиною III ст. до н. е. (Книпович, Леви 1968, с. 64). Про цю пам'ятку, ймовірно, йдеться в тексті декрету на честь Антестерія: «присвятити один біломармуровий рельєф угорі стели, а другий — у святилище...» (Виногра-

дов 1984; Николаев 2008, с. 130). Десь від 240—230-х рр. до н. е. рід Аристократидів у Ольвії вже не згадується; він зазнав поразки від Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів, які згодом повернулися сюди. Подальша доля Аристократидів невідома. Важливо відзначити, що, за контекстом Декрету, він був виданий до повернення до Ольвії Діонісіїв—Леократидів—Євресибіадів. Досліджуючи декрет на честь Антестерія, Ю.Г. Виноградов відзначив, що «свідком соціально-політичної боротьби в третій чверті III ст. до н. е. є й сама стела декрету в нинішньому її стані. Характер ушкоджень на її лицевому боці та археологічний контекст знахідки дозволяє припустити, що вона не пізніше ніж через піввіку після встановлення була покладена обличчям догори в бруківку площі чи двору якогось будинку. Важко, однак, уявити, щоб такий важливий державний акт разом... з вирізаними на ньому святинями — рельєфами з зображенням Аполлона Кіфареда й вівтаря — насмілилося б у буквальному значенні зневажати ногами наступне покоління... Лишається визнати, що це був акт навмисної наруги: якщо Антестерій дійсно вигнав з батьківщини супротивників тодішнього державного порядку, то їм після повернення через якийсь час на батьківщину ніщо не завважало піддати його ім'я особливо жорсткій *damnatio memoriae* (навмисному пошкодженню — М.Н.)» (Виноградов 1989, с. 194). Акцентую увагу на тому, що стела Антестерія знайдена в бруківці двору будинку E₁₄, суміжного з будинком E₁₀, відомого як «будинок жерця Агрота Діонісієва» завдяки знахідці в одному з приміщень мармурової плити з написом III ст. до н. е. — присвятою жерця Агрота, сина Діонісія, Афродіті Понтії. Це, своєю чергою, підтверджує те, що в цьому декреті повідомлялося про вигнання Діонісіїв, і будинок E₁₄, найімовірніше, належав брату Агрота Діонісієва — Посідею Діонісієву. Дата повернення вигнанців — приблизно до 241—228 рр. до н. е. — підтверджується появою численних лапідарних написів Діонісіїв (IOSPE, I², № 189 і № 320?; HO, № 30?, № 68, № 70 і № 124?), з-поміж яких слід відзначити присвяту (IOSPE, I², № 189) братів Агрота та Посідея за свого батька Діонісія (Діонісієва) (Николаев 2008, с. 181).

Вибудована хронологічна модель подій Декрету відповідає послідовності опису тих подій у тексті, що є ознакою її достовірності. Ті події могли відбуватися в другій — на початку третьої чверті III ст. до н. е. На жаль, події, відображені в другій половині Декрету, не мають хронологічних реперів у вигляді імен історичних постатей, окрім Протогена, через що дату-

вання їх цілком відноситься до періоду активної діяльності Протогена. Декрет виданий після його смерті, що переконливо обґрунтувала С.Е. Андреева (Андреева 2004). Це означає, що рік видання Декрету теоретично лежить у нижній частині діапазону активної діяльності Протогена, тобто близько/або після 241—236 рр. до н. е., і завдання встановлення дати видання Декрету не може бути чітко вирішене в межах запропонованого методу, оскільки тривалість життя Протогена нам невідома.

Є припущення В.В. Латишева про хронологічну близькість Декрету та будівельного напису Клеомброта Пантаклова (IOSPE, I², № 180). Підставою для такого твердження є разучий збіг палеографічних особливостей двох пам'яток (Латышев 1887, с. 84). Вагомими аргументами, що підтверджують палеографічні спостереження В.В. Латишева, є, поперше, монетний випуск близько 250—230 рр. до н. е. з легендами ΘΕΟΠΡΚΛ і ΘΕΟΠΚ (Анохин 1989, № 249, 255), що містять, мабуть, імена Феокла, Протогена та Клеомброта (Николаев 2008, с. 133), по-друге, отримані мною (Николаев 2008, с. 116) хронологічні відповідності: перетинання інтервалів для Клеомброта Пантаклова (252—245 рр. до н. е.) та Протогена (265—249 рр. до н. е.). Однак ці дані характеризують лише найімовірніший діапазон виконання епонімної посади і Протогеном, і Клеомбротом Пантакловим. Тож, беручи до уваги, що Декрет виданий після смерті Протогена, в пошуку дати фіксації будівельного напису слід звернутися до умовної нижньої дати діапазону активної діяльності самого Протогена, тобто після 241 р. до н. е. Враховуючи цю інформацію, можна прийняти й дату фіксації будівельного напису. Таким чином, будівельний напис Клеомброта Пантаклова IOSPE, I², № 180 слід трактувати як такий, що є своєрідним продовженням Декрету. Виданий той напис був, вірогідно, у зв'язку з ліквідацією наслідків подій, згаданих у Декреті, — майбутній напад галатів і скірів. З тим нападом можна пов'язувати і загибель великої хори Ольвії (Отрешко 1982). Слід також звернути увагу на те, що є група лапідарних написів (HO, № 18 і № 69), які, на думку дослідників, мають доволі схожий з Декретом шрифт. Це дозволяє датувати обидві ці пам'ятки приблизно 40—30-и рр. III ст. до н. е.

8. Аналіз співвідношення розробленої хронологічної моделі Декрету з трактуванням його іншими дослідниками становить окрему тему, що виходить за межі цієї статті. Розгляну насамкінець тільки те, як співвідноситься ця мо-

дель з найважливішими тенденціями розвитку Ольвійського поліса, тобто з періодизацією його історії (Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994). На нашу думку, сюжет Декрету про періодичне спустошення полісної казни в другій чверті III ст. до н. е. сукупно з інформацією про початок евергетичної діяльності (не пов'язаної з фортечним будівництвом) в Ольвії в 90—80-і рр. III ст. до н. е. (IOSPE, I², № 32 та № 188) дозволяє зробити висновок, що вже на початку III ст. до н. е. Ольвійський поліс могли експлуатувати навколишні племена. Тут хочу звернути увагу на відомий факт максимального розквіту всіх сфер його життєдіяльності в ранньоелліністичний час. Таке протиріччя вимагає здійснити додатковий аналіз чинників, що мають відображати виявлений процес. Отже, послідовно розглядаючи запропонований (Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994, с. 31, графіки 1—9) стан розвитку всіх чинників (економічного, соціального та зовнішньополітичного) життєдіяльності Ольвії та їхніх складових упродовж ранньоелліністичного періоду, тобто від останньої чверті IV до середини III ст. до н. е., можна відзначити, що особливості того часу яскраво відображає динаміка торгівлі з варварами. Вона різко падає одразу після Зопіріонової облоги та, в подальшому зменшуючись, практично сягає нуля наприкінці періоду, що цілком корелює з поступовим переходом стосунків між скіфським і сарматським світами в площину політичних і суто данницьких (Крыжицкий и др. 1999, с. 218). Порівнюючи вектор розвитку торгівлі з варварським світом і отриманих матеріалів про наявність експлуатації поліса вже на початку III ст. до н. е. виникає як один із варіантів розвитку історичних подій припущення про те, що навколишні варварські племена дійсно могли відіграти вирішальну роль у подіях знят-

тя Зопіріонової облоги. Вірогідно, одразу після перемоги вони вимагали від міста якоїсь компенсації, а згодом те перетворилося на систему регулярних (та нерегулярних, приміром, «з приводу проїзду»: IOSPE, I², № 32) поборів. На користь цієї гіпотези можна навести такі відомі аргументи, як інформацію про загибель Зопіріона та його війська від скіфів або гетів (добірку свідочств давніх авторів щодо цієї теми див.: Виноградов 1989, с. 151), наявність на монетах «борисфенах» зображень скіфської зброї (хоча цей аргумент доволі суперечливий, див.: Алексеев 1996, с. 5) і теоретичну неможливість без сторонньої допомоги відстояти місто від навали 30-тисячного війська, «з яким навряд чи могло зрівнятися навіть усе наявне число громадян Ольвії» (Латышев 1887, с. 66). Як вважає Ю.О. Виноградов і деякі інші дослідники, ольвійська антимакедонська операція склалася в ході воєнних дій Зопіріона проти скіфів, і причиною того стали дружні стосунки між Скіфією та Ольвією, можливо, оформлені в союз (Виноградов 2006, с. 100). На мою думку, написи IOSPE, I², № 32 та № 188, які побічно свідчать про експлуатацію міста навколишніми племенами в 90—80-і рр. III ст. до н. е., відображують уже розвинений етап такої експлуатації, коли місцева казна, що була не в змозі самостійно задовольняти потреби варварів, змушена була вдатися до допомоги евергетів. Загалом започаткований після зняття облоги міста процес данницьких стосунків з варварами був тривалий і охоплював увесь ранньоелліністичний і подальші періоди історії Ольвійського поліса.

Таким чином, визначений фахівцями ранньоелліністичний етап (від третьої чверті IV до середини III ст. до н. е.: Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994) на ґрунті синхронізації Каталогу та моделювання хронології подій Декрету поповнив історичну канву.

Алексеев В.П. К вопросу о семантике скифского оружия на «борисфенах» // Древнее Причерноморье. IV-е чтения памяти проф. П.О. Карышковского. — Одесса, 1996. — С. 5—7.

Андреева С.Э. Еще раз к вопросу о датировке декрета в честь Протогена // БФ. — СПб., 2004. — Ч. 2. — С. 95—103.

Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989.

Бруяко И.В. О событиях III в. до н. э. в Северо-Западном Причерноморье // ВДИ. — 1999. — № 3. — С. 76—104.

Виноградов Ю.А. Счастливый город в войне. Военная история Ольвии Понтийской (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — СПб., 2006 (серия «Militaria Antiqua». — IX).

Виноградов Ю.Г. О методике обработки греческих эпиграфических памятников (по ольвийским материалам) // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. — М., 1978. — С. 46—75.

Виноградов Ю.Г. Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. — 1984. — № 1. — С. 51—86.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. — М., 1989.

Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимость драгоценных металлов на Понте в IV в. до н. э. // ВДИ. — 1976. — № 4. — С. 20—42.

- Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Калинник, сын Евксена: проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н. э. — Ч. I // ВДИ. — 1982. — № 4. — С. 26—46; Ч. II // ВДИ. — 1983. — № 1. — С. 21—39.
- Карасев А.Н. Монументальные памятники ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964.
- Карышковский П.И. Дополнения до истории монетной sprawy Ольвии наприкінці IV ст. до н. е. // МАПП. — 1960. — С. 234—242.
- Карышковский П.И. До питання про дату ольвійського декрету на честь Протогена // Археологія. — 1968. — 21. — С. 95—105.
- Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. — 1978. — № 2. — С. 82—88.
- Карышковский П.О. Клад ольвийских монет из долины реки Кучурган // Новые археологические исследования на Одесчине. — К., 1984. — С. 111—119.
- Карышковский П.О. Монеты Ольвии. — К., 1988.
- Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. — К., 1985.
- Книпович Т.Н. К вопросу о датировке декрета в честь Протогена // ВДИ. — 1966. — № 2. — С. 142—149.
- Книпович Т.Н., Леви Е.И. Надписи Ольвии. — Л., 1968.
- Крижицкий С.Д., Крапивина В.В., Лейтунська Н.О. Головні етапи історичного розвитку Ольвії // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 18—44.
- Крижицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейтунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999.
- Латышев В.В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887.
- Леви Е.И. Материалы ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964.
- Леви Е.И. Ольвийская надпись с посвящением Аполлону Врачу // ВДИ. — 1965. — № 2. — С. 86—95.
- Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. — Л., 1985.
- Нечитайло В.В. Каталог античных монет Ольвии VI в. до н. э. — III в. до н. э. — К., 2000.
- Николаев Н.И. Политическая и культурная элита Ольвии IV—I вв. до н. э. — Николаев, 2008.
- Николаев Н.И. Шедевры эллинистической скульптуры из Ольвии и род Леократидов—Евресибиадов // БФ. — СПб., 2009. — С. 384—390.
- Николаев М.І. Синхронізація епонімного літочислення та просопографія Ольвії IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 2010. — № 4. — С. 19—31.
- Николаев Н.И. Хронология декрета в честь Протогена на основе синхронизации эпонимного календаря Ольвии // Древнее Причерноморье. — Одесса, 2011. — IX. — С. 342—348.
- Николаев Н.И., Снытко И.А. Некоторые вопросы социально-политической истории Ольвии второй половины V — первой половины IV вв. до н. э. // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 186—192.
- Николаев Н.И., Снытко И.А. Эпонимный календарь и монетные магистраты Ольвии IV—I вв. до н. э. // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. — Одесса, 2010. — I. — С. 9—26.
- Отрешко В.М. З історії Ольвійського поліса в IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 1982. — 41. — С. 34—46.
- Отрешко В.М. Протоген (размышления к проблеме) // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 123—135.
- Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени. — К., 1974.
- Пиворович В.Б. Монеты и клады Юга Украины. — Херсон, 2009.
- Росляков С.Н. Скульптура Ольвии. Дисс. ... канд. искусствоведения. — Л., 1989.
- Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. — К., 1992.
- Русяева А.С. Протоген Ольвійський // Археологія. — 1993. — № 2. — С. 14—23.
- Русяева А.С., Крапивина В.В. До історії Ольвії IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 17—34.
- Снытко І.О. Рец: Н.И. Николаев. Политическая и культурная элита Ольвии IV—I вв. до н. э. — Николаев: Шамрай, 2008. — 262 с. // Археологія. — 2010. — № 3. — С. 134—140.
- Фролова Н.А., Абрамзон М.Г. Монеты Ольвии в собрании Государственного исторического музея. — М., 2005.
- Щукин М.Б. О галатах и дате декрета Протогена // Скифия и Боспор. Археологические мат-лы к конференции памяти академика М.И. Ростовцева. — Л., 1989. — С. 76.
- Яйленко В.П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. — М., 1987. — С. 4—105.
- Fraceliere R. Notes de chronologie delphique // BCH. — 1928. — 52. — P. 189—190.
- Minns E. Scythians and Greeks. — Cambridge, 1913.

Надійшла 13.01.2011

ХРОНОЛОГИЯ ДЕКРЕТА В ЧЕСТЬ ПРОТОГЕНА НА ОСНОВЕ СИНХРОНИЗАЦИИ ЭПОНИМНОГО КАЛЕНДАРЯ ОЛЬВИИ

Почти два века не прекращается дискуссия относительно хронологии выдающегося лапидарного памятника античности — ольвийского декрета в честь Протогена Гиеросонтова (IOSPE, I², № 32). Более того, раздаются голоса, что датировка этого документа, вероятно, никогда не будет уточнена. Тем временем, инструментарий археологической науки пополняется; в частности, на основании синхронизации (в первом приближении) эпонимного календаря Ольвии (IOSPE, I², № 201) созданы основы ольвийской родовой просопографии IV—I вв. до н. э., а традиционные методы датировки лапидарных надписей (палеографический, языковой, формульный) дополнил просопографический, по которому датировка надписей выполняется на базе хронологии персонажей этих надписей и/или их родственников (предков, современников, потомков).

Таким образом, целью этой статьи было изучение хронологии декрета в честь Протогена на базе предлагаемого метода. Фрагментированный эпонимный календарь Ольвии содержит информацию о предках и потомках Протогена и других персонажей декрета — архонта Демокона, жрецов Плистарха и Геродора, гражданина Аристократа. Более того, в календаре в качестве эпонима 294 г. до н. э. представлен и один из персонажей декрета, отец Протогена, Гиеросонт. На основе расчетов хронологии активной деятельности персонажей построена модель событий декрета. События декрета, которые происходили во второй — начале третьей четверти III в. до н. э., сопоставлены с текущей внутривосточной ситуацией в городе — конфликтом могущественных кланов Дионисиев—Леократидов—Евресибиадов с Аристократидами, победой Аристократидов и их последующим поражением.

На основе корреляции хронологической модели декрета с важнейшими тенденциями развития полиса, т. е. периодизацией его истории, получил дальнейшее насыщение исторической канвой раннеэллинистический этап (с третьей четверти IV в. до середины III в. до н. э.). Полученные материалы трактуются в пользу известной гипотезы о том, что решающую роль в снятии осады Зопириона сыграли варвары. С этого момента традиционные торговые отношения между Ольвией и варварами сменились данническими.

N.I. Nikolaiev

CHRONOLOGY OF THE DECREE IN HONOUR OF PROTOGENES BASED ON SYNCHRONIZATION OF OLBIAN EPONYMOUS CALENDAR

The discussion on the chronology of the Olbian Decree in honour of Protogenes Hierosontou (IOSPE, I², № 32), a well-known Ancient Greek lapidary monument, lasts for almost two centuries. Furthermore, opinions appear that dating of this document probably will never be specified. Meanwhile, the instruments of archaeological science are enriched; for instance, based on synchronization (as a first approximation) of Olbian eponymous calendar (IOSPE, I², № 201) there are created grounds for Olbian family prosopography from the 6th c. to the 1st c. BC, while the traditional methods of lapidary inscriptions dating (palaeographic, linguistic, and formula one) are supplemented by the prosopographical method, based on which the dating of inscriptions is made after the chronology of personages of these inscriptions and/or their relatives (ancestors, contemporaries, and descendants).

Thus, the goal of this article was the study of chronology of the Decree in honour of Protogenes based on the presented method. Fragmented Olbian eponymous calendar contains the information on ancestors and descendants of Protogenes and other personages of the decree: archont Democon, priests Plistarch and Hierodoros, and a citizen Aristokrates. Furthermore, in the calendar, one of the personages of the Decree, Hierosontos, Protogenes' father, is presented as eponym of 294 BC. Based on calculations of chronology of personages' activity the model of events in the decree is developed. Events of the decree which were occurring in the second and the beginning of the third quarters of the 3rd c. BC were compared with the contemporary internal political situation in the city: the conflict between the strong clans of the Dionisiai-Leokratidai-Euresibiadai with the Aristokratidai, the victory the Aristokratidai and their consequent defeat.

Based on the correlation of the decree's chronological model with the most important tendencies of the polis development, i.e. on the periodization of its history, the Early Hellenistic stage (since the third quarter of the 4th c. till the middle of the 3rd c. BC) was further supplemented with the historic canvas. The materials obtained are interpreted in favour of the known hypothesis, according to which the barbarians plaid the decisive role in raising the Zopyrion's seize. Since then the traditional trading relations between Olbia and the barbarians were replaced by those based on the tribute.